 DOI: 10.7816 /idil-07-43-14

BİREYSEL VE TOPLUMSAL HAFIZA NESNESİ OLARAK GÜNCEL SANATTA OKUL ÖNLÜĞÜ

Duygu SABANCILAR

Yrd.Doç.Dr. Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, dsduygu@gmail.com

Anahtar kelimeler: *okul önlüğü, güncel sanat, bireysel hafıza, toplumsal hafıza*

ÖZ

Bu makalede Türkiye'de güncel sanat alanında üretim yapan sanatçıların çalışmalarında yer alan "okul önlüğü" kavramı incelenmektedir. Bireysel, toplumsal ve siyasal olarak bir çok alanda varlığını gösteren okul önlüğü, temel olarak aidiyet ve temsiliyet kavramlarını içermekte ve bu kavramlar özellikle devlet ile birleşmektedir. Türkiye gibi ulus devlet ideolojisine sahip ülkelerde ise, devlet eğitim ve öğretim üzerinden bireyi şekillendirmek istemekte ve okul önlüğü neredeyse tüm rejimi temsil eden sistemin bir parçası olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de kendi geçmişlerini sorgulayan sanatçılar; okul önlüğü ile çocukluk anılarında karşılaşmakta ve okul önlüğünü bireysel hafızalarının bir temsili olarak yaptıkları çalışmalarında kullanmaktadırlar. Kimi zaman metaforik kimi zamansa gerçekçi anlatımlarla karşımıza çıkan okul önlüğü, bireysel bir anının nasılda toplumsal bir anıya dönüşebileceğini göz önüne sermektedir. Bu kapsamda bir çok somut ve soyut anlam barındıran okul önlüğü üzerinden, Gülsün Karamustafa, Esra Ersen, Gözde İlkin, Serkan Çalışkan ve Merve Üstünalp'in çalışmalarından yola çıkılarak bireysel ve toplumsal hafızanın izleri sürülmeye çalışılacaktır.

SCHOOL UNIFORM IN CONTEMPORARY ART AS INDIVIDUAL AND SOCIAL MEMORY OBJECT

Keywords: *school uniform, contemporary art, individual memory, social memory*

ABSTRACT

This article studies the 'school uniform' concept contained in the works of artists engaged in the production of contemporary art in Turkey. The school uniform, which is present in many individual, social and political areas, is basically a concept of belonging and representation, and these concepts are particularly associated with the state. In countries with nation-state ideology, such as Turkey, state wants to shape an individual through education and school uniforms are almost a part of the system representing the entire regime. Therefore, artists who question their past in Turkey, meet the school uniform in the childhood memories and use the school uniform in their works as a representation of their individual memories. Appearing in sometimes metaphorical, sometimes realistic narratives, the school uniform carries the traces of both individual and social memory. School uniform, which was addressed within this scope, was examined based on the works of Gülsün Karamustafa, Esra Ersen, Gözde İlkin, Serkan Çalışkan and Merve Üstünalp.

Giriş

Okul önlüğü; birey, toplum ve devlet için bir giysi, bir üniforma, temsiliyet, aidiyet, kurallar ve sınırlar gibi çoğaltılabilecek birçok somut ve soyut kavramın tanımlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir giysiden daha çok bir üniforma olarak karşımıza çıkan okul önlüğü, Türk Dil Kurumu'nda yer alan üniforma tanımındaki gibi "Aynı işi yapanların giydikleri, tüzükle belirtilmiş bir örnek giysi" (TDK, 2006:1) olarak değerlendirilebilir.

Aynı işi yapanların; doktorların, askerlerin, polislerin, hemşirelerin, hosteslerin, futbolcuların, fabrika işçilerinin, öğrencilerin giydikleri kıyafetlerdir. Bu kıyafetler meslekten mesleğe farklılık gösterseler de; renkleriyle, modelleriyle hem o mesleğe olan aidiyeti hem de o aidiyetliğe ait olan kavramları içermektedirler. Geçmişten günümüze Türkiye'de öğrencilerin, özellikle ilköğretim çağındaki öğrencilerin giydikleri üniformaları incelediğimizde ise bu üniformalar siyah önlük ve beyaz yaka ikilisi ile biçimlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Siyah önlük ve beyaz yaka ikilisinin kökeni ise "dini kolejlerden ve üniversitelerden alınan bir gelenekle İngiltere'de ve Avrupa'da çoğunlukla dinî kurumların, cemaatlerin açtığı ilköğretim okullarına" (Hesapçıoğlu, Meşeci Gıorgettı, 2009:1732) dayanmaktadır. Türkiye'de ise "Fransa'da eğitimleriyle ün salmış Notre Dame de Sion rahibelerinin 1856'da İstanbul'da açtıkları okul, siyah önlük beyaz yaka konusunda model olmuş" (Hesapçıoğlu, Meşeci Gıorgettı, 2009:1732) ve siyah önlük beyaz yakadan oluşan kıyafet modeli 1981 yılına kadar mecbur tutulmuş olmasa da İsmet İnönü'nün Başbakan olduğu 1930'lardaki tek parti döneminde zengin ve fakir öğrenciler arasındaki farkın ortaya çıkmaması için kullanılmaya başlanmıştır.

Ayfer Tunç "Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek" adlı kitabında; siyah önlüğün Türkiye'deki otoriter uygulanışını, cumhuriyetçi ideolojinin hem toplumu homojen ve sınıfsız bir bütünlüğe dönüştürme çabası hem de giysi üzerinden bir edep geliştirmenin ve bireyselliğe yönelik eğilimlerin törpülenmesi olarak görülebileceğinden bahseder. "Çünkü Önlük aynılığın, tek tip olmanın temsilcisidir. 'Neden siyah önlük giyiyoruz?' diye soran çocuklara, anneler ve öğretmenler yıllarca 'kir göstermediği için' dediler. Bu cevapta doğruluk payı vardı kuşkusuz. Ama siyah aynı zamanda susmanın ve itaatin de rengiydi. Siyahta bütün renkler kayboluyor ve aynı sınıfta okuyan avukat, işçi, tamirci, öğretmen, memur, subay, mühendis, hademe, bakkal, kuyumcu, terzi, kasap, doktor, elektirikçi, manifaturacı çocukları 'imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle' oluyordu" (Tunç, 2001:50-60). Oysa sınıf farkı o üniformayı (önlüğü) alamayan çocuklara çok daha öncesinden hissettiriliyordu.

1. Okul Önlüğü ve Ulus

Önlük üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan tek tipleştirme çabası ulus devletlerin milliyetçilik ideolojileri arasında yer almakta ve ulus kavramı genellikle "tek tip" kelimesi üzerinden şekillenmektedir.

> *Max Weber, ulusu bir devlet oluşturabilecek ve aynı kandan gelmek zorunda olmasa bile kendini ortak bir kökene bağlayan bir cemaat olarak tanımlıyor (Gerth ve Mills 1948:172-179). Layoun (1991:410-11) da Weber'le aynı görüşü paylaşıyor: Milliyetçilik, bir ulus ve bu ulusun mevcut ya da kurulması muhtemel bir devletle ilişkilerine ilişkin bir anlatı kurar ve önerir. Bu tanımlamalarla milliyetçilik hem bir hedef –devlet olma hedefi- hem de bir inanç –kolektif ortaklık- inancı içerir (Nagel, 2013:74).*

Hem devlet olma hedefi hem de kolektif ortaklık inancıyla birlikte Türkiye'de de ulus kavramı, tek tip ırk, tek tip din, tek tip vatandaş kavramları altında gelişme göstermiştir. Çünkü "19. ve 20. yüzyılların kanunu, milliyetçilikler ve ulus-devletler etrafında kurulan bir uluslararası sistemdi. Bu kanun, varoluş temalarını eskiye dayandırsa da, yeni, modern bir kanundu. Hayatlarımız, kimliklerimiz, arzularımız, hayallerimiz, sıkıntılarımız bu sistem içerisinde şekillendi, ifade buldu, ya da bulamadı" (Altınay, 2013:15). Ulus-devletlerdeki ulus kavramı genellikle ırk ve dini tek tip kabul ederek oluşmakta ve ulus devletler tek tip ulus için tek tip vatandaş yetiştirmek istemektedirler. Bunun içinde eğitim ve öğretimi araç olarak kullanmaktadırlar. Ulus-devlet olarak kurulan Türkiye'de de kimliklerimiz bireyin devlet ile tanıştığı ilk yerlerden biri olan okul ile şekillendirilmek istenmekte ve bu şekillendirme öncelikle kıyafet ile başlamaktadır. Tanıl Bora'nın dikkat çektiği gibi (Bora, 1999:13) "İktidar, icratiyle ve söylemiyle, bir millet ve bir kimlik kurar; aslında kimiz? Ve 'nasıl olmalıyız?' sorularının cevaplarını sabitler" (Altınay, 2013:18). Siyah önlük ile okul hayatına başlayan bireye, devlet; kim olduğunu ve nasıl olması gerektiğini hatırlatır. Siyah önlükle sözde imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir toplumun temelleri atılır.

Ulus kavramının en çok işlendiği mekan olarak okul; Pierre Nora'nın Hafıza Mekanları adlı kitabında bahsettiği gibi, "Hafıza mekanlarını anımsadığımız şeyler olarak değil, hafızanın mayalandığı yerler, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarı" (Nora, 2006: 9-12) olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde Pierre Nora'nın tanımlamasından yola çıkarak okulu, ulus

DOI: 10.7816 /idil-07-43-14

hafızasının oluşması için bir laboratuvar olarak görmek mümkündür. Çünkü ulus hafızası için bir takım değerlerin oluşması ve bu değerlerin nesilden nesile aktarılarak korunması gerekmektedir. Bu nedenle oluşturulan değerlerin korunması ve aktarılması, okul gibi kurumlar aracılığı ile devlet tarafından organize edilmektedir. Devlet ve/veya iktidar nasıl bir birey, nasıl bir vatandaş yetiştirmek istiyorsa eğitim ve öğretimi ona göre şekillendirmekte, okul da bunun için en iyi araçlardan birisi olmaktadır. "Okul bir bütün olarak; sınıf düzeni, öğrenci kıyafetleri, ders kitapları, ders programları ve hatta ders işleyiş biçimleriyle birlikte resmi tarih tezlerinin işlendiği, pekiştirildiği ve yayıldığı bir yer (mekan) ve de resmi bir kurumdur" (Sabancılar, 2016: 69).

Fransız felsefeci Henri Lefebvre'nin bilgi ve iktidarı elinde bulunduranların sözel ve grafik simgeler kullanarak kurguladıkları mekanlardan biri olarak tanımladığı ve tasarlanan mekanlar arasına giren okul kavramı; binasından sınıflarına, derslerden ders işleyişlerine ve bireyin (öğrencinin) giydiği kıyafete kadar planlanarak her tülü iktidar için bir araca dönüşmüştür. O halde okul çağına gelmiş çocuklar, devletin düşünsel biçim kazandırarak yönlendirmek istediği ve yönlendirdiği öğrenciler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Öyleyse kişinin mekanlarla birlikte hatırladığı şeyler, anıdan çok, hafızasının mayalandığı yerlerdir. O zaman çocukluk anılarında yer alan okul ve okul önlüğü sadece kişinin bireysel hafızasının bir parçası değil, aynı zamanda kişinin yaşadığı toplumun hafızasının da bir parçasıdır. Belki de hiç unutulmayan o çocukluk anıları bugünümüzü şekillendirmekte ve kimlik meselesini ele alan birçok sanatçı bugünkü kimlik sorgulamalarını çocukluklarına dönük yapmaktadırlar.

Özellikle 1980'den itibaren güncel sanat üretimlerinin ağırlık kazandığı Türkiye'de sanatçılar; "Resim sanatının kendine özgü unsurlarını ayrıştırarak, tanımlarını genişleterek, malzeme dağarcığını zenginleştirerek şekil bulan çeşitli yaklaşımlar" (Antmen, 2014:136) sergilemişlerdir. 1980'den 1990'lara 1990'lardan 2000'lere ve 2000'lerden günümüze uzanan süreçte birçok sanatçı, bireysel ve toplumsal hafızanın iç içe geçtiği ikili durumları farklı biçimlerde okul önlüğü üzerinden ele almışlardır. Çünkü okul önlüğü kişisel tarihlerin kesiştiği noktada yer almakta ama asıl olarak toplumsal olana referans vermektedir. Bu nedenle birçok sanatçı çalışmalarında yer alan okul önlüğü üzerinden; ulusal hafızanın göstergesi olarak tasarlanmış bedeni ele almış, ulusal ve toplumsal kurguların birey üzerindeki etkilerini görünür kılmaya çalışmışlardır.

2. Güncel Sanatta Okul Önlüğü

1990'lardan günümüze "Çizim, yazı, dikiş ve işleme gibi yöntemler aracılığıyla, çeşitli yüzeylerin örülmesi şeklinde yeni biçimler" (Antmen, 2014: 137) kazanan resim sanatında, Gülsün Karamustafa (1945) "İllüstratif anlatım ve hazır nesne kullanımı gibi alternatif yaklaşımlar" (Antmen, 2014:137) sergilemekte, bireysel ve toplumsal hafıza, gündelik yaşam gibi olgular üzerine çalışmaktadır. Karamustafa'nın "Okul Defteri" (1993) adlı çalışmasında, okul önlüğü üzerinden bireysel hafızadan toplumsal hafızaya uzanan izleri bulmak mümkündür.

Resim 1. Gülsün Karamustafa, "Okul Defteri", 4 parça, her biri 24x30cm, 10 parça, her biri 30x42 cm, Kadın Eserleri Kütüphanesi, İstanbul, 1993.

"Okul Defteri" (1993) adlı çalışmanın çıkış noktasını, ilkokulda kullandığı defterlerden biri ve babasına ait dokümanlar arasında bulduğu aynı yıla ait okul önlüklü siyah beyaz fotoğraf oluşturmaktadır. Defter sayfalarının kopyaları, eski okul sıralarını hatırlatan ters çevrilmiş meyve kasaları üzerine iliştirilmiştir. Duvarda fotoğrafın çerçevelenmiş dört kopyası asılmıştır. Sayfalarda görülen basit çocuk çizimlerinin masumiyeti ile, sayfalara yazılanlardaki, yani soğuk savaş dönemine ait militarist tonda kaleme alınmış metinlerdeki saldırganlık arasında bariz bir tezat mevcuttur" (Heinrich, 2007: 57). Küçük bir çocuğun çiçekler ve kelebeklerle süslenen defteri ile savaş yıllarının izlerini taşıyan militer ve militan metinler, sanatsal düzleme çıkarılmış tarihsel bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireysel hafızada çocukluk anısı olarak karşımıza çıkan bir fotoğraf ile birlikte okul, okul önlüğü, sıra ve defter üzerinden, belki de hiçbir zaman yan yana gelmemesi gereken çocukluk ve militarizm kavramları toplumsal hafızanın bir parçası olarak sunulmuştur.

Okul önlüğünü çalışmalarında kullanan bir diğer sanatçı ise "1990'lardan 2000'lere uzanan süreçte al-

 DOI: 10.7816 /idil-07-43-14

ternatif yaklaşımlarıyla dikkat çeken kadınlar arasında, belirgin bir ataerkil düzen içinde ürettiğinin bilincinde olan ve Barry ve Flitterman-Lewis'in deyimiyle, düzenin mevcut toplumsal çelişkilerini kullanarak sanat üreten" (Antmen, 2014: 132) Esra Ersen'dir (D. 1970). Resmi ideolojinin yeniden üretilmesini sağlayan ders kitapları, okul sınıfları, önlükler vb. gibi öğeler aracılığıyla zorunlu eğitim temasını, çalışmalarında işlemektedir. "Türküm, Doğruyum, Çalışkanım", (1998) adlı çalışması tüm bu öğeleri içinde barındırmaktadır. Ersen bu çalışmayı, proje geliştirmek üzere davet edildiği bir ilkokulda gerçekleştirir.

Esra Ersen, "Almanya'nın Velen kasabasındaki bir ilkokul tarafından proje geliştirmek üzere davet edildiğinde, Almanya ve Türkiye arasındaki keskin kültür farklılıkları bir kez daha görür. Almanya'daki okulda öğretmenlere ayrılan bölümün tamamen şeffaf camlarla inşa edilmiş olması, sınıflarda milli aidiyete dair göstergelere yer verilmemiş olması ve Alman okullarında herhangi bir üniforma giyme zorunluluğunun bulunmayışı gibi özelliklerden dolayı, Esra Ersen Almanya ve Türkiye'deki eğitim sistemlerinin arasındaki farkları inceler. Bunun için "önlük" motifini çıkış noktası olarak belirler ve Realschule'nin farklı sınıflarında okuyan ve gönüllü olarak projeye katılan bir grup öğrenciden bir hafta boyunca Türkiye'deki ilköğretim okullarında giyilmesi mecburi olan siyah renkli önlükleri giymelerini ve sonrasında da yaşadıkları bu deneyim üzerine duygularını, düşüncelerini yazacakları günlük tutmalarını ister. Bu bir haftalık süreç fotoğraflanır ve öğrencilerin

Resim 2. Esra Ersen, "Türküm, Doğruyum, Çalışkanım", Enstelasyon Görüntüsü, 1998.

izlenimleri daha sonra önlüklerin üzerlerine basılarak okul koridorlarında sergilenir" (Kosova, 2010: 49-52).

"Türküm, Doğruyum, Çalışkanım", adlı bu çalışma, başlığa yerleştirilen rejimin ilkelerine bağlılığın ifadesi olarak okutulan ant içme törenindeki kelimeler ile birlikte hem bedenin hem de düşüncenin otoriter bir biçimde nasıl biçimlendirildiğini göz önüne sermektedir.

Günümüz genç kuşak sanatçıları arasında yer alan Gözde İlkin (1981-) kadınsı malzeme olarak görülen kumaş ve yine kadınsı yöntem olarak algılanan dikiş ile üretimler yapmaktadır. Kumaşla birlikte diğer materyal ve teknikleri de kullanan İlkin; politik ve kültürel ilişkiler, manipülasyon ve cinsiyet kodları üzerine çalışmakta, bu ilişki ve kodları bireysel ve toplumsal hafıza üzerinden ele almaktadır. "Kadınlığa ve erkekliğe dair kodlarla işledikleri dikişli imgeler ise ideolojik bakış açılarının ve eleştirel mesajların estetik anlayışların önüne geçtiği örnekler olarak görülmesine karşın, izleyiciyi cezbeden bir renkliliğe ve mizahi bir duyguya sahiptir". (Antmen, 2014:138)

14 Ocak-27 Şubat 2010 tarihinde Artsümer Galeri'de gerçekleştirdiği "Lütfen Pisti Boşatınız!" adlı sergide yer alan "Varlığım kendime armağan olsun-I" (2009) adlı çalışmasında, beyaz kurdele, beyaz çoraplar ve beyaz bir kağıt ile bütünleşmiş beyaz yakasıyla birlikte siyah önlüklü bir kız çocuğu görülmektedir. Çocukluğa dair bir anı, bir fotoğraf "Varlığım kendime armağan olsun-I" adıyla karşımızdadır. Artık bir fotoğraf ve bir anı olmaktan çoktan çıkmış, çocukluğa dair bir kimlik sorgulamasına dönüşmüştür. İlkin bu çalışmasını, "Şiir okuyan öğrenci figürü; ulus, din, dil, cinsiyet, beden algısının deneyimlenen değil, ezberletilen birer bilgiye dönüştürüldüğü; öğrenilen bilginin yaşamsal olanla birlikte işlemediği bir eğitim sürecine referans verir. Var olma halinin öğrenilmiş olan kalıplara değil öncelikle

Resim 3. Gözde İlkin, "Varlığım Kendime Armağan Olsun-I", Perde Parçası Üzerine El Dikişi-Boya, 44x27 cm, 2009.

 DOI: 10.7816 /idil-07-43-14

kendine armağan oluşunu temsil eder" (İlkin, 2017) olarak açıklamaktadır.

Gözde İlkin'nin "Sığınak: İçimizdeki Sesler Korosu" başlığında Artsümer Galeri'de açılan ikinci kişisel sergisinde yer alan bir diğer çalışması ise "Sınıf: -Bir Yağ Lekesi Gibi Dağılan Kafaları İçeriden Kumanda Ettiler" (2011)'dir. Çocukluğa dair bir anı ve bir fotoğraf yine karşımızdadır. Bu sefer tek bir çocuk değil; birçok çocuk ve bir sınıf görüntüsü vardır karşımızda. Masa örtüsü üzerine dikiş ve boya ile dönüştürülmüş bu çalışmasında İlkin "Her türlü bilgi ve manipülasyona açık olunan ilkokul çağında sığındığımız, kabul ettiğimiz bilgilerin, gündelik yaşama nasıl yayılabileceği ve bireysel süreçleri nasıl etkileyebileceği üzerine sorularla açıldı" (İlkin, 2017) olarak tarif etmektedir. Eğitim sistemi içindeki bireylerin iç seslerine odaklanan bu çalışmada, siyah önlükler ile şekillenen bedenlerinin yanında, bireylerin düşleri düşünceleri ve içlerindeki sesler vardır. Siyah önlük ile kontrol edilen bedenler gibi düşler ve düşün-

Resim 4. Gözde İlkin, "Sınıf: -Bir Yağ Lekesi Gibi Dağılan Kafaları İçeriden Kumanda Ettiler", Masa Örtüsü Üzerine Dikiş, Boya ve Tül Ekleme, 207x141cm, 2011.

celer de kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Kontrol mekanizması bedende olduğu gibi net değildir belki ama uzaktan uzağa kumanda edilmektedir.

Günümüz genç kuşak sanatçıları arasında yer alan ve 2013 Akbank Günümüz Sanatçıları Ödülüne sahip Serkan Çalışkan'ın (1982-) 11-20 Aralık 2017'de bağımsız sanat mekanı Blogspot'ta açılan "Anxiety Zone" başlıklı kişisel sergisinde yer alan "Sokaktaki Prenses" ve "İlkokul Hatırası" isimli çalışmaları da çocukluğa dair belki de unutmak istediğimiz ama bir türlü unutamadığımız hatırlamaları bize anlatmaktadırlar. Bu sefer prenses taçlı bir kız ile alnında yara bandı yer alan ve uzaylı kulaklı bir erkek çocuğun portreleri karşımızdadır. Serkan Çalışkan, 27 Aralık 2017'de Anxiety Zone sergisi üzerine Ek Dergi'de Hülya Küpçüoğlu ile gerçekleştirdiği röportajında "Sokaktaki Prenses» adlı çalışmasını şöyle tanımlamaktadır.

Bir kafede otururken gördüğüm bir çocuk. Ailesi ile okul çıkışı onlar da kafeye gelmişler. İlkokul önlüğü, kafasında bir taç ve inanılmaz huysuz bir çocuktu. Cinsiyet rollerinin ilkokul önlüğü ile tarafımıza dayatıldığı bir üniformadan bahsediyorum. Bir sürü trans birey ait olmadığı bedene ait üniformaları giymek zorunda bırakılıyor. Zaten birçoğu da eğitimini yarıda bırakıyor. Bu kadar sembolik bir üniforma ile bizlere dayattığı beden ve cinsiyet algısı yetmez gibi, o kız çocuğu bir prenses tacı takmış. Prenses olmak ne demek? Prenseslik dışında bir yol yok mu kadın olabil-

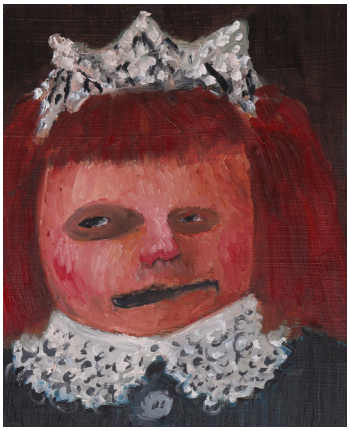

Resim 5. Serkan Çalışkan, "Sokaktaki Prenses", MDF Üzerine Yağlıboya, 15x20 cm, 2017.

Resim 6. Serkan Çalışkan, "İlkokul Hatırası", MDF Üzerine Yağlıboya, 15x10 cm, 2017.

mek için? Aslında basit bir andı, sokakta binlerce çocuk onun gibi. Beni de endişelendiren de tam o kısmı. Bedenlerimiz, kimliklerimiz gibi birçok şey başkaları tarafından kurgulanıyor ve sıkıcı olan kısmı da bu" (Çalışkan, 2017:1; Aktaran: Küpçüoğlu, 2017:1)

Serkan Çalışkan'ın "İlkokul Hatırası" adlı diğer bir çalışması sanatçının kendi anılarıyla ilgili olsa da;

Çalışkan, uzaylı kulağı ile yara bandlı çocuğun durumunu şöyle tanımlıyor: "Onun ben veya başka biri olmasının önemi yok, çünkü şu anda buna benzer acıları veya dramatik olayları yaşayan çocuklar var bir yerlerde. Varoluşundan dolayı çevresinde, okulda, kamusal alanlarda, ucube, uzaylı, tuhaf gibi çoğaltılabilecek birçok kötücül sözle damgalanan ve büyük yaralar alan çocuklar" (Çalışkan, 2017:1; Aktaran:Küpçüoğlu, 2017:1).

Çalışkan'ın «Sokaktaki Prenses» ve «İlkokul Hatırası» adlı çalışmaları bedenlerimiz üzerinden dayatılan cinsiyet kodlarına dair sorgulamaları içermektedir. Kişisel anılardan ya da tanık olduğu anlardan çıkışla yapılmış olan siyah önlüklü beyaz yakalı bu portrelerde; cinsiyet üzerine öğrenilen kodlamalar, bu kodlamaların oluşturduğu dil, bu dilin biçimleri ile büyüyen çocuklar yer almaktadır. Kimi prenses kimi uzaylı olarak tanımlanmakta ve bu kodlamalardan dolayı da farkında olarak veya olmayarak yara almaktadırlar.

Günümüz genç kuşak sanatçıları arasında yer alan, kumaş ve dikişi malzeme ve yöntem olarak kullanan Merve Üstünalp (1987-) kendi geçmişinden taşıdığı izlerle birlikte; toplumsal hayat dayatmalarına ve erkek egemen bakışa ironik bir dille yaklaşmaktadır. Üstünalp'in kendi kişisel tarihinden çıkışla ürettiği "Vesikalıklar" serisinde yer alan çalışması, okul önlüğü ile ilgili bir anıyı ve bir hesaplaşmayı karşımıza çıkartmaktadır. 1994-1995 öğretim yılında kendine ait ve okulda çekilmiş vesikalık bir fotoğraftan dönüştürülerek oluşturulan bu çalışmada, önlüğün rengi bu kez siyah değil de mavi olarak görülmektedir.

Resim 7. Merve Üstünalp, "Vesikalıklar", Kumaş Üzerine Dikiş, 2011.

Çünkü 1989-1990 eğitim-öğretim yılında yayımlanan genelgeyle birlikte okullarda siyah önlük zorunluluğuna son verilmiş ve siyah önlüklerin yerini mavi önlükler almıştır. Ancak beyaz yaka kuralı hala devam etmekte ve Üstünalp'in çalışmasında yer alan beyaz yaka bu kez dantel olarak görülmektedir. Ayfer Tunç dantel yakayı "Eğitim hayatının üzerine inşa edildiği 'aynılaştırma' ilkesini delen, ama delmesi hoş görülen yakalar" olarak tanımlamış ve bu yakaları marifetli annelerin kızlarının kullandığını" (Tunç, 2001: 60) söylemiştir. Üstünalp, çocukluğuna nostalji, nostaljiye de alaycı bir tavırla yaklaşarak çocukluğunu ironik bir dille ele almaktadır. Vesikalık bir fotoğraftan bize doğru bakan Üstünalp; okul, önlük ve öğrenci üzerinden toplumsal hayatın yerleşik algılarını göz önüne sermektedir. Beyaz defter sayfalarıyla bütünleşen beyaz yaka ile hem kendini hem de o dönemi hatırlamakta ve hatırlatmaktadır. Üstünalp mavi renk önlük giyerek 1989 sonrası Türkiye'deki milli eğitim sistemi içinde okuyan tüm öğrencilerin deneyimine sahip olarak, dantel yaka ile erkek öğrencilerden ayrılmış ve bir noktada kız olma-kadın olma bilincinin içine dahil olmuştur. Üstünalp'in bu çalışmasında bir prenses tacı olmasa da dantel yaka ile birlikte kız/kadın olmanın kodları üzerine bir sorgulamayı içinde barındırmaktadır.

Sonuç

Okul önlüğü, 1990'lardan 2000'lere ve 2000'lerden günümüze uzanan süreçte bireysel ve toplumsal hafızanın birey üzerindeki etkilerini gündeme getiren çalışmalarda sık sık karşımıza çıkan bir imge olmuştur. Sanatçılar, okul önlüğünü hem nostalji duygusuyla hem de ironik bir bakış açısıyla birlikte ele almakta, hem kendi çocukluklarına hem de çocuklukları üzerinden toplumsal olana bakmaktadırlar. Farklı dönemlerde farklı kuşaklar tarafından ele alınan okul önlüğü ile birlikte çocuksuluğa dönük bir imge/simge dili yaratılmıştır. Farklı kuşaklardan beş sanatçının okul önlüğü üzerinden yaptıkları çalışmalarda bireysel psikolojiden toplumsal psikolojiye, bireysel hatırlamalardan toplumsal hatırlamalara uzanan bir dil sezilmektedir. Bu çalışmalarda sanatçıların bireysel ilgi alanları üzerine yoğunlaştığı, dış dünya kadar iç dünyanın da gözlemine önem verdikleri görülmektedir. Sanatçılar, iç ve dış dünyanın

gözlemiyle birlikte belli derecelerde gerçekliği öne çıkarmakta ve özellikle iç dünyanın dış dünya tarafından nasıl da kurgulandığını göz önüne sermektedirler. Bu çalışmalarda mesaj vermek kaygısından çok, belki de sadece yaşadıkları bir deneyimi anlatmak ama aynı zamanda bu deneyimin sadece onların değil izleyicinin de yaşadığı bir deneyim olduğunu hissettirmek arayışı görülmektedir. Çünkü okul ve önlük ikilisi; Türkiye'deki hemen hemen tüm çocukların yaşadığı bir tecrübe olarak; dantel yaka ile birleşen okul önlüğü ise sadece kız çocuklarının yaşadığı bir tecrübe olarak hatırlanmaktadır. Bireysel bir olgu olarak gözüken hatırlama aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Bu durumda hatırlama, bireysel psikolojiden çok dahil olunan toplumun bilinci ile oluşmaktadır. Öyleyse Gülsün Karamustafa, Esra Ersen, Gözde İlkin, Serkan Çalışkan ve Merve Üstünalp okul önlüğü imgesi ile yalnızca kendilerine ait bir anıyı hatırlamazlar. Bu anıyla birlikte hem görünen hem de görünmeyen toplumsal olanın da altını çizerler. Bazen hazır bir nesne, bazen bir fotoğraf, bazen karşılaşılan ve hatırlanan bir an, bazen de bir fotoğrafın yeniden dönüştürülmüş hali olarak karşımıza çıkan önlük imgesi; basit bir çocukluk hatırasından öte, ulusal anlatıların da görünür olmasına imkan vermektedir. Okul önlüğü; ulustan ulus devlete, tek tip ırktan tek tip vatandaşa, milliyetçilikten militarizme, sınıfsal ayrımlardan aynılaştırma ilkesine ve cinsiyet kodlarına yönelik bedenin kontrol edilmesinin sembolüdür. Kontrol edilen beden ile birlikte düşler ve düşüncelerde biçimlendirilir. O halde ele alınan bu çalışmalar sadece çocukluk hatırasının bir temsili değil; aynı zamanda toplumsal olanın dayattığı dili, biçimlendirdiği bedeni, düşleri ve düşünceleri temsil etmekte; tüm o dayatmaların ve biçimlendirmelerin bireysel hafızada kalan bir görüntüsüne bir ifadesine dönüşmektedir. Böylece tüm bu çalışmalarda, bireysel ve toplumsal hafıza birbirinin üzerine olanca hafifliği ile çökmüş, sanatçıların kişisel anıları sizin anılarınızla da örtüşmüştür.

KAYNAKLAR

ALTINAY, Ayşegül. *"Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm"*, Vatan Millet Kadınlar. der. Ayşe Gül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013

ANTMEN, Ahu. *Kimlikli Bedenler*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014

BORA, Tanıl. *Türk Sağının Üç Hali: Milliyteçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık.* İstanbul: Birikim Yayınları, 1998

GERTH, H.H. ve MİLLS, C. Wright. *From Max Weber: Essasys İn Sociology.* Londra: Routlegde And Kegan Paul, 1948

HEINRICH, Barbara. *Gülsün Karamustafa: Güllerim Tahayüllerim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007

HESAPÇIOĞLU, Muhsin, MEŞECİ GIORGETTI, Filiz. *Siyah Önlük Beyaz Yakanın Kökeni.* Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Güz / 2009.1717-1750 http://www.kuyeb.com/pdf/tr/db3d5357c360a02ce22a658c6ae6baedluTAM.pdf

İLKİN Gözde. Gözde İlkin ile e-posta aracılığı ile yapılan görüşme, 18.11.2017.

KOSOVA, Erden. *Esra Ersen: Yüz Yüze.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010

KÜPÇÜOĞLU, Hülya. *Serkan Çalışkan: Anxiety Zone.* 2017. http://www.ekdergi.com/serkan-caliskan-anxiety-zone/

LOYOUN, M. *Telling Spaces: Palestinian Women And The Engendering Of National Narratives*. Der. A. Parker, M. Russo, D. Sommer ve P. Yaeger. New York, Routledge: Nationalism and Sexualities, 1991

NORA, Pierre. *Hafıza Mekanları*. Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi, 2006

NAGEL, Joane. *"Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik"*. Vatan Millet Kadınlar. der. Ayşe Gül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

SABANCILAR, D. *Bireysel ve Toplumsal Hafıza Bağlamında Otobiyografik Sanat Yapıtı,* Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, 2016

TUNÇ, Ayfer. *Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek*. İstanbul: Can Yayınları, 2011

İnternet Kaynakları

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59ba3bd822e355.07652363 (Erişim tarihi: 07.01.2018)

http://www.kuyeb.com/pdf/tr/db3d5357c360a02ce22a658c6ae6baedluTAM.pdf (Erişim tarihi: 07.01.2018)

http://www.ekdergi.com/serkan-caliskan-anxiety-zone/(Erişim tarihi: 28.12.2017)

DOI: 10.7816 /idil-07-43-14

Görsel Kaynakları

Resim 1: erişim tarihi 20. 11. 2016. http://blog.saltonline.org/

Resim 2: erişim tarihi: 07.11.2017.

https://tr.instela.com/turkum-dogruyum-calis-kanim--167003--2,

Resim 3: erişim tarihi 07.11. 2017.

http://gozdeilkin.blogspot.com.tr/2013/05/please-clear-dance-floor-2010.html

Resim 4: erişim tarihi 07.11.2017.

http://gozdeilkin.blogspot.com.tr/2013/05/refuge-voices-from-inside2011.html,

Resim 5: erişim tarihi 28.12.2017.

http://www.ekdergi.com/serkan-calis-kan-anxiety-zone/,

Resim 6: erişim tarihi 28.12.2017.

http://www.ekdergi.com/serkan-calis-kan-anxiety-zone/,

Resim 7: erişim tarihi 07.01.2018.

http://merveustunalp.blogspot.com.tr/2011/04/vesikalklar.html